

Олександра СЕРБЕНСЬКА

ІНТЕРФЕРЕНЦІЙНІ ЯВИЩА В ПУБЛІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24

УДК 811.161.2'27

Сербенська О. Інтерференційні явища в публічному мовленні; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 12, мова українська.

Анотація. Підкреслено міждисциплінарний характер терміна інтерференція, подано його трактування в лінгвістиці. Викладено застереження Л.А. Булаховського щодо запозичання. З'ясовано основні причини негативного результату інтерференційних процесів, звернено увагу на випадки руйнівних запозичень.

Ключові слова: інтерференція, мовна агресія, двомовність, суржик, публічне мовлення, регенераційні процеси.

Annotation. The interdisciplinary character of the term “interference” is accentuated and its interpretation in linguistics is examined. The article represents warnings that L.A. Bulakhovskyi made against the loan words. The main reasons of the interference processes’ negative impact are analyzed and the attention is paid to cases of deviant loan words.

Key words: interference, language aggression, bilingualism, deviant vocabulary, public broadcasting, regenerative processes.

Ще один термін – *інтерференція*, який має широке застосування у біології, фізиці, медицині, переступивши поріг природничих наук і здобувши статус міждисциплінарного, утвердився і в лінгвістиці (згадаймо: порівняно недавно в мовознавчій обіг з цієї ж сфери ввійшли також терміни *екологія*, *синергетика*). У медицині, приміром, термін *інтерференція* узвичаївся у значенні „властивість одного вірусу пригнічувати репродукцію іншого при мішаній інфекції” (свідченням словотвірної активності цього терміна в медицині є похідне утворення *інтерферон*); у фізиці вислови *інтерференція світла*, *інтерференція хвиль* уживають, коли йдеться про взаємне посилення або ослаблення хвиль, якщо вони накладаються одна на одну; біологи використовують цей термін на позначення взаємодії вірусу з клітинами організму [12, т.4, с. 416], психологи називають ним явище пам'яті – залежність запам'ятовування від накладання іншого матеріалу, що вводився або вводиться в пам'ять.

У мовознавстві для поняття, яке позначає термін *інтерференція*, немає єдиної дефініції. Навіть в тому самому довіднику – енциклопедії „Українська мова” є тлумачення не одного плану. О.Ткаченко, приміром, підкреслює, що це явище пов'язане з розбіжністю у системах контактних мов, є результатом взаємодії мовних систем при двомовності. Автор, по суті, орієнтується на визначення, прийняте ще кілька десятиліть тому в російській науці [5, с. 197]. Своє положення ілюструє порушеннями норми в українській літературній мові – уживанням росіянізмів різних рівнів – фонетичних, лексичних, фразеологічних, ілюструє порушеннями на рівні морфологічних форм, синтаксичних структур [11, с. 225]. До речі, таке тлумачення „перекочовує” і в найновішу літературу. Так, Новий словник іншомовних слів термін *інтерференція* пояснює: „3) лінгв. взаємопроникнення мовних елементів як наслідок контактування мов” [6, с. 268].

Натомість мовознавець Н. Клименко, вводячи термін *інтерференція морфем*, явище інтерференції трактує ширше, не обмежуючись дією міжмовних контактів. Авторка, очевидно, бере до уваги етимологію самого слова – і в цьому має рацію: адже *інтерференція* – це явище, що виникає в результаті різноманітних взаємин, привнесення; це різні напливи, накладання, впливи. Авторка визначає різні типи взаємодії морфем, що утворюються під впливом морфологічних закономірностей *однієї* мови, супроводжуються чергуванням звуків, їх спрощенням.

Ознакою сучасної культури є прагнення розглядати явище – і не тільки мовне – в його монолітності, трактувати з позиції цілісності – соціокультурної, комунікативної, неоміфологічної, брати до уваги психолінгвістичний аспект, оту, не завжди збагненну, вловиму духовну сутність людської мови.

Підхід до мови як складного нелінійного явища – а таке нове бачення „мовного образу” характерне сьогодні для синергетики – дає підставу бачити в понятті, позначуваному терміном *інтерференція*, насамперед динаміку, зобов'язує враховувати найрізноманітніші чинники. Адже контактування мов, їх змішування, схрещування, двомовність, взаємини літературної мови з говірками, соціальними діалектами, орієнтація на застарілі форми – усе це та багато інших чинників творять своєрідну мозаїку сучасного мовного життя.

Складні взаємини: українська літературна мова – діалекти – російська мова можна простежити на рівні зміни семантики окремих слів. Приміром, слово *розбиратися*, яке з доброї руки українських радянських письменників та журналістів десь з 50-их років минулого століття активно функціонує у висловах *адміністрація розбирається*, *у штабі розберуться*, *добре розбирався у складних взаєминах*, *не дуже*

розбирався в техніці, вмів у людях розбиратися, розбираюсь у мелодіях та ін. по суті копіює основне значення рос. разобраться [7, с.566]; послаблюється активність синонімів – *вивчати, знати, аналізувати, з'ясовувати, досліджувати, вникати, розумітися, пізнавати*, іде вниз мовотворча спроможність. Як основне закріплюється спільне з російською мовою значення „вивчивши, добре зрозуміти кого-небудь, що-небудь”, натомість поширене в національній мові *розбиратися* у значенні „роздгатися” [10, с.459] переходить у розряд розмовного, діалектного. Подібний шлях зміни значення простежуємо у слові *займатися*, напливи з російської мови лексико-граматичного характеру можна виявити в українській формі *давайте, присядьте* та багато інших.

У назві магазину *файна пляшка* маємо наплив діалектного слова, але „діалектний образ”, задуманий з рекламною метою, порушується, бо й друге слово, витримуючи стиль, годилось би подати як говіркове – *фляшка*. Двомовність часто спричинює свідоме змішування слів, що часто практикують у т.зв. розважальних програмах. Мотиви можуть бути різні – від намагання зіронізувати, принизити українську мову (а усне мовлення має для цього багатющій арсенал), до безневинного, на перший погляд, жонгливання словами, гри на зразок *добраво здоров'ячка*.

У час активних міжмовних контактів, несиметричної двомовності, навали запозичень, зокрема у сферах, які технічно розвиваються, соціально важливі, агресивних прагнень загнати державну мову, як і українськість, у резервацію постає завдання мати чіткі засади.

Орієнтиром, що не дає зійти на манівці, однією з важливих методологічних настанов щодо запозичання є положення акад. Л.А. Булаховського. Мовознавець писав кілька десятиліть тому: "Корисність запозичання перетворюється в свою протилежність, коли через непинний тиск численних запозичень у носіїв мови, що йому (цьому тискові) підлягають, *занепадають власні творчі сили на мовній ділянці* [виділення О.С.] та не розвивається (слабшає) контакт з прямими носіями мовної стихії. Сила рабського запозичання в певних соціально-історичних умовах, незалежно навіть від того, що запозичаються саме культурні слова, може призвести всередині народу або соціальної групи до шкідливого або небезпечного для її цілісності розпаду, і не дивно, отже, що деякі народи проти цього енергійно борються і знаходять у цій боротьбі красномовних захисників права народів бути в цьому відношенні самим собою" [2, с. 270]. У багатьох народів такий захист, що охоплює широке коло питань, стає завданням найбільшої ваги державно-політичних структур, найрізноманітніших інститутів, товариств, організацій, видатних особистостей; він

спрямований на збереження самобутніх ознак мови, розширення її функцій; йдеться також про удосконалення її комунікативних можливостей, естетику тексту, дотримання етичних засад.

Хоч українські проблеми Л.А.Булаховський із зрозумілих причин спеціально не виділяє, однак його положення стосуються насамперед життя українського народу, у середовищі якого завжди жила незборима сила залишатися самим собою, зберегти самобутність своєї мови. І в різні часи, всупереч багатьом перешкодам, діяла незрима спільнота шляхетних особистостей, сповнених стриманого, мудрого і спокійного патріотизму, які в найскладніших умовах утисків, драматичних ситуацій бездержавності усвідомлювали величезне значення мови для повноцінного життя нації.

Живильні імпульси для такого самозбереження як вияв незнищенності людського духу, набуваючи найрізноманітніших форм, виникали в різний час і в різних місцях пошматованих українських земель, оживляли пульс народного життя, даючи поштовх регенераційним процесам, і утворювали невидимий для людського ока і не завжди збагнений для нашого розуму покров, який послаблював дію кількасотрічних варварських лінгвоцидів; а механізм знищення мови, витворений зокрема у советський час, був особливо руйнівний, бо свідомо спрямовували його на розхитування мовної системи зсередини, зближення мов і на реалізацію ідеї творення „нової людини”; Юрій Шевельов мав цілковиту рацію, вважаючи лінгвістичним чудом те, що в таких умовах українській мові вдалося не лише вижити, а зберегти основу своєї самобутності.

З наданням українській мові статусу державної інтерференційні процеси не стали менш відчутними; вони продовжують спричинювати свою руйнівну дію і в основному через те, що

а) у сферу українського публічного мовлення, що реалізується переважно через ефір, прийшло чимало людей з недостатнім знанням фонетичних, лексичних та граматичних законів державної мови; артикуляційна база таких мовців здебільшого не відповідає природі української мови; їхні помилки, поширюючись переважно через засоби масової інформації, забруднюють ефір і стають серйозною перешкодою для реалізації кодифікаційної ролі медій;

б) нашою реальністю є не лише несиметрична двомовність, а й цілеспрямоване прагнення частини політиків узаконити в Україні як офіційну мову російської держави. Імперські амбіції і завойовницькі плани цієї мови, приховані і неприховані, очевидні і заувальовані, доволі докладно проаналізовано з погляду державницьких інтересів [4];

в) багатівкова бездержавність сформувала середовища, які активізують

інтерференційні процеси. Це функціонування російської мови у великих промислових центрах півдня та сходу держави, а також мовна практика православної церкви московського патріархату. Якраз в Україні, яку підступно і лицемірно позбавляли інформаційного простору, де zdeформований її звуковий простір, створюються умови для інтерференції посилено руйнівної дії. Своєрідний тип інтерференції, переважно неусвідомлений, який мало піддається корекції, витворився у середовищі суржикомовних. Суржик як витвір двомовності здавна став об'єктом патріотично зорієнтованої частини нашої освіченої людськості. Протидія йому йшла переважно від поборників культури мови. Сьогодні посилилася увага до вивчення українсько-російського, як і російсько-українського суржику, з боку соціо- та психолінгвістів.

Термін інтерференція дав базу ще для одного утворення – *інтерферема*, яке своїм формантом *-ем/а* природно доповнює словотвірний ряд мовознавчих термінів – *лексема, фразема, морфема, фонема, інтерферема*. Термін уживають переважно, коли йдеться про напливи з російської мови в українську на різних рівнях – фонетичному, лексико-фразеологічному, граматичному; інтерфереми стають набутком писемного й усного мовлення, їх відсоток у мовленні українця може бути дуже різним; він залежить від рівня освіти, впливу середовища, у якому перебуває мовець, його мовної стійкості, вироблених навичок самоконтролю тощо. Порівняно легко позбуватися інтерферем у писемному мовленні, тут може допомогти досвідчений редактор, вироблені навички саморедагування, вміння користуватися словниками, яких маємо уже чимало, посібниками, численними порадами з культури мовлення; щоправда, певні труднощі доводиться долати щодо дискусійних правописних питань, які ще чекають свого остаточного врегулювання. Загалом є резон вважати, що впродовж останніх років відчутна тенденція до зменшення різного типу чужих напливів, принаймні у газетах, що претендують на статус елітарних.

Особливої уваги потребує сьогодні українське усне публічне мовлення, якому впродовж останніх років доводиться долати чималі труднощі, пов'язані із входженням у важливі сфери суспільного і державно-політичного життя, з освоєнням інформаційного простору. Цей різновид спілкування складний для опанування: адже у такому акті співіснують різні системи, словесний потік посилюється невербальними засобами, особистість мовця виявляється рельєфніше, ніж у писемному різновиді.

Серед багатьох проблем, які сьогодні виокремилися у сфері функціонування цього

різновиду нашого мовлення, варто назвати хочби найістотніші:

~ значна кількість політиків, посадовців різного рівня не має навичок публічних виступів, свідомо чи підсвідомо навіть уникає їх;

~ у багатьох, які вийшли на публічний контакт, особливо через радіо- та телеканали, вербальна і невербальна поведінка не завжди відповідає прийнятим стандартам, чимало людей усномовних професій, а серед них і теле- та радіожурналісти, не обізнані із загальними законами успішного спілкування;

~ у цій сфері кількість фахових працівників ще не досягла належного критичного рівня, щоб добірним живим словом заповнювати наш простір;

~ серед журналістів ще надто мало тих, які здатні професійно організувати наше громадянство на ефективні теле- та радіовиступи.

Це з одного боку. З другого – вступивши в свою нову фазу розвитку, чому сприяли позамовні чинники і насамперед демократизація суспільства, сучасне українське публічне мовлення активізує можливі ресурси, удосконалює традиційні форми, набуває нових жанрово-стильових обрисів (вуличне опитування, круглі столи, дискусії, дебати, пошвавлення товариського життя тощо), оновлює зміст. Відчутною є тенденція відходу мовців від естетичного стереотипу попередніх епох, для яких характерним було засилля штампів, різного типу кліше, активізація вербальних засобів для забезпечення ефекту помпезності, непогрішності влади і панівної ідеології.

Однак усні публічні виступи українців поки що недостатньо вивчені; вони, розкидані в періоди минулих епох, у різних виданнях, не зібрані у відповідні хрестоматії, не маємо укомплектованих сучасних фоно- та відеотек, немає програми дослідження цього неоціненного скарбу народу. Якщо писемні пам'ятки нашої культури були об'єктом вивчення багатьох дослідників, то усному мовленню в цьому плані менше пощастило. Записи усних текстів по суті обмежені одним різновидом – це усна народна творчість (однак її фіксація на письмі не завжди відбиває специфіку виголошення); певні здобутки у цьому плані має діалектологія.

Увага до живого слова цілком виправдана, адже хоч мова свої потенційні можливості найповніше розкриває в словесному мистецтві, і саме в цьому середовищі вона найкраще виявляє свій творчий характер, однак загально визнано, що саме життя мови, її виживання і розвиток залежать насамперед від повноцінного функціонування *живих усних форм мовлення*, серед яких публічному, яке часто йде через ефір, сьогодні належить поважне місце. Цей своєрідний закон соціолінгвістики прекрасно

усвідомлюють різного роду асимілятори. Адже чимало указів у царській Росії про заборону української мови виходили від православної верхівки з вимогою, щоб ніякої різниці не було в проізношенні церковних текстів [3, с.54,69], заборони щодо спілкування українською мовою діяли в навчальних закладах, тощо.

Високі вимоги до усної публічної мови закріплені віками і подиктовані усвідомленням всеохопної функції живого слова, до якого різні епохи, соціальні середовища виробляли своє естетичне мірило. Сьогодні, спрямовуючи зусилля на збереження природної основи української мови, дбаючи про розгортання її невикористаних можливостей, важливо забезпечити протидію руйнівним інтерференційним процесам, можливим деформаціям. Прикро, коли з уст журналістів, наших публічних діячів, які зобов'язані бездоганно знати мову, чуємо *ноль, двух, три мільйона, два депутата, містами заморозки* (замість нормативних *нуль, двох, три мільйони, два депутати, місцями заморозки*), коли, звертаючись до себе, вживають форму називного відмінка – *Павло, Дмитро* (замість *Павле, Дмитре*). Неприємно, коли чиновники, а то й високопосадовці не здатні позбутися ненормативних висловів *будемо розбиратися у справі, діючий закон, приймати участь, опитаний у якості свідка, самий активний, протирічить закону* (замість *будемо вникати в справу, з'ясовувати (вивчати) справу, чинний закон, брати участь, найактивніший, опитаний як свідок, суперечить чи не відповідає, закону*). І чесно кажучи, дивуєшся, наскільки може бути „глухим” вухо чиновника, коли він витворює фразу *питання врегулювання оподаткування*.

Крім лексичної та граматичної інтерференції маємо суттєві помилки, пов'язані із невнормованою артикуляційною базою мовців; інтерференци виникають в артикуляції звуків, звукосполучень та вимові. Аналізуючи напливи у сфері звуколаду, що „пригнічують” самобутнє своє, – а це ненормативне оглушення дзвінких, м'які шиплячі, пониження звука [о], редукція складів, силовий наголос, зокрема задньоязикових, – варто пильніше глянути на те, як у сучасному мовленні реалізується чергування **в-у**. Вже зауважено, що що в останніх виданнях орфографічного та орфоепічного словників збільшено кількість слів з початковим у порівняно з виданнями тридцяти – сорокарічної давності. Однак чимало таких слів мають цілком інше значення і звучать неприродно в українській мові: *встати – устати, ввезти – увезти, вступ – уступ, вступати – уступати* та інше. З'явився такий покруч, як *удягання* (хоч є одяг, одягання), *характер впливу* (йдеться про вплив як авторитет).

Також значно збільшено кількість уживання прийменника **у** [1]. Натрапляємо на фрази *У одному випадку; чи усі діти у школі; дорогу у Сокільниках; поїдемо у Англію*.

Одну з причин цього явища вбачаємо в тому, що білінгви не завжди враховують різницю у звуковому значенні літери **в** в контактних українській та російській мовах [9, с.22,23]. Найбільше непорозуміння виникає, найбільше помилок допускають, коли буква **в** позначає нескладотворчий [ў].

Цей звук властивий білоруській мові; вона навіть зберегла літеру **ў** на його позначення. Не мають цього звука сусідні російська і польська мови. Для прикладу варто порівняти звукове значення літери **в** в українській та російській мовах:

російська мова:	українська мова:
1) звук [в] дзвінкий, має свою пару глуху [ф];	1) звук [в] сонорний, тобто при його вимові голос переважає над шумом;
2) перед глухими (п, т, с, к, ш, х, ц, ч) він оглушується, звучить як [ф].	2) цей звук <u>ніколи не оглушується</u> .

Росіяни не завжди правильно артикулюють цей український звук, тому часто в ефірі чуємо *фпаф* (замість *ўпаў*), *фстаф* (потрібно *ўстаў*), *елементіф, козакіф, податкіф*. Додаймо до цієї „мелодії” ще „акання” (можна доплюсувати й багато інших огріхів), то стає зрозумілим, чому поки що в Україні все-таки чимало „голосів з чужої горлянки”.

Стійкі звороти полегшують наше спілкування – адже немає потреби щоразу шукати нові слова, пов'язувати їх з іншими. Упродовж віків у мовній практиці витворено чимало найрізноманітніших словосполук, і йдеться лише про те, щоб ми вживали їх доречно та уникали кальок-покручів. Це переважно російські синтаксичні блоки, заповнені

українськими словами. Фразеологізми-інтерференци поширені в різних ситуаціях, але не завжди мовці усвідомлюють їх як помилку. Говоримо і пишемо: *вартує нагадати, в недалекому минулому, вповні можливо, займати посаду, користуватися авторитетом, неблагополучні сім'ї, рахую можливим, співпадають обставини, увінчатися успіхом, через відсутність доказів, явне протиріччя, як не дивно, як попало, як прийдеться*.

Натомість наша мова витворила структури, які більш відповідають її природі (беремо до уваги значення українського слова, граматичну форму, а зважаємо й на такий критерій мовної норми як вживання у класичній літературі, народній мові). Отже:

варто нагадати, недавно, цілком можливо, обіймати (мати) посаду, мати авторитет, соціально проблемні (асоціальні) сім'ї, вважаю за можливе (можливим), збіг обставин, вдало (щасливо, успішно) закінчити, якщо доказів немає, очевидна суперечність, хоч як дивно, абияк, як доведеться.

Інтерференційні явища у певних мовних мікросистемах можуть зміцнювати чи послаблювати соціальні позиції мови, її стійкість; можна, нагромаджуючи факти, трактувати їх як реалії мовної практики – чи бачити в багатьох з них загрозу для втрати самобутності мови; розцінювати як продумані асимілятивні ходи – або говорити про „благодотворні” впливи; можна все списувати на „моду” в мові, не беручи до уваги її

віддалених результатів, відпускаючи все на „саморегуляцію”.

Сьогодні, коли українське публічне мовлення вступило у свою нову фазу розвитку, чому сприяли, з одного боку, державно-політичні чинники, з другого – нові технології, коли змінилися, як твердять дослідники, взаємини між тими, хто використовує магістралі мови, і тими, хто їх експлуатує [8, с. 123, 125], коли зазнають змін моделі мовлення, іншими стали можливості поширення цього різновиду літературної мови в просторі та збереження в часі, підвищуються і вимоги до його комунікативної добротності. Вони продиктовані загальною настановою: українська мова – це стратегічна мета Держави, і маємо цю мову плекати, шанувати як Символ нашої присутності на планеті.

Література

1. Базиликот Б. Орфоєпія в співі / Б. Базиликот // Львів : видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 125с.
2. Булаховський Л. Нариси з загального мовознавства. Серія друга // Л.А.Булаховський. Вибрані праці: у 5-ти т. – К., 1975 – 1983. – Т.1. – Київ, 1975.
3. Лизанчук В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації : хроніка. – Львів, 2008. – 258с.
4. Лизанчук В., Рожик М. Історія російщення українців. – Львів, 2011. – 405с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685с.
6. Новий словник іншомовних слів / за ред. Л.І. Шевченко. Близько 40000 слів і словосполучень. – К., 2008.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под. ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю.Шведовой. – М., 1985.
8. Прайс Монро. Телебачення, телекомунікації і перехідний період: право, суспільство і національна ідентичність // І. Солодка свобода слова. – Львів, 2004.
9. Сербенська О.А. Причинок до теми як ми пишемо і говоримо / Олександра Сербенська // Вісник НТШ. – Львів, 2010. – N44. – С. 22 – 25.
10. Словник буковинських говірок. – Чернівці, 2005, – 688с.
11. Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко М.П. – К., 2004.
12. Українська радянська енциклопедія: У 12-и т. – К., 1977 – 1985.

Сербенська Олександра Антонівна – доктор філологічних наук, професор катедри телебачення і радіомовлення Львівського національного університету ім.І.Франка